

Оригинални
научни рад

Валерија Б. Јанићијевић¹
Учитељски факултет, Универзитет у Београду

Методички приступи мотиву смрти у разредној настави

Резиме: Књижевности за децу и, посебно, лектира у разредној настави по дефиницији су простори оптимизма и срећног краја. Различите теškoће у доживљајима јунака народне и уметничке књижевности, осим што су у функцији саме приче, имају и снажну васпитно-образовну улогу: да јунаке књижевних дела, а са њима и њихове читаоце, подстичу на истрајаности у борби за правду и ујорности у савладавању прејрека. Међутим, ни књижевности за децу ни школска лектира нису лишени теškoћа у којима су снажно датти мотиви суровости, пролазности и смрти. У раду се полази од одабраних дела из програма и читанки за млађи основношколски узраст, као и од оних који могу бити укључени у предвиђене програмске изборе (између осталих „Врабац и ласте“ Лава Толстоја, Мој дека је био трешња Анђеле Нанети, „Деда на последњем пућу“ и „Усјаванка за моју баку“ Драгомира Ђорђевића). Циљ рада јесте анализа мотива смрти у овим теškoћима, као и могућих значења која се таквим представљањем нуде младим читаоцима. Заступљености оваквих теškoћа у настави значајна је, како из ужих, књижевних, тако и из ширих (образовних, психолошко-развојних, антрополошких) разлога, јер ученике суочавају са проблемима на које ће нужно наићи у своме одрастању.

Кључне речи: настава књижевности, методика наставе књижевности, наставни програми, школска лектира, читанка, методичка апаратура, мотив смрти.

Увод

Методика наставе књижевности у сталном је дијалогу са књижевношћу и тумачењем књижевности, са, уже и шире схваћено, образовним наукама (педагогијом, психологијом, ди-

дактиком), затим са вредносним системом времена у којем се реализује и, не мање значајно, са самом собом. Њено непрестано испитивање сопствене природе, својих граница, потврђених метода и могућих искорака основа су методолошког опреза и истовремене отворености за ново. Тиме се и методика наставе књижевности

¹ valerija.janicijevic@uf.bg.ac.rs

Copyright © 2017 by the authors, licensee [Teacher Education Faculty](http://www.teachereducation.org) University of Belgrade, SERBIA.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original paper is accurately cited.

конституише као битна наука са својом научном методологијом.

У овом раду реч је о једном могућем тематском искораку наставе књижевности, посебно на млађем узрасту, уз бројна питања и недоумице, који га прате. Када младим читаоцима препоручити она књижевна дела у којима је мотив смрти један од присутних или чак основни? Који су разлози за такав искорак? Које су опасности на таквом путу? Шта тиме дете може да добије, а шта губи? И шта добија или губи сама настава књижевности?

Тема је значајна бар из два основна разлога. Први је онај о ком могу више да говоре психолози, и чак антрополози: суочавање деце са смрћу и нестајањем је неминовност пред којом се налазе пре или касније, уз различита, понекад и невешта, сналажења одраслих у тим ситуацијама. Са друге стране, ми не можемо очистити књижевност за најмлађе – нити уопште треба помишљати на то – од мотива смрти и нестајања. Почев од народних бајки и епских песама, преко Андерсенових и Вајлдових прича, до савремене књижевности и романа Анђеле Нанети *Мој дека је био штрешња* или песама Драгомира Ђорђевића, на пример. Наравно, у многим од ових дела мотив смрти је контекстуализован и само је један од сегмената радње, али у неким од њих, као, на пример, у бајци „Девојчица са шибцама“, преко њега не може да се пређе разговором о наредним наративним секвенцама (он није нешто што је толико утопљено у текст да се одмах не уочава), већ је наглашен на крају приче, дајући јој основни, суморни тон, који дуго одјекује у читаоцима.

Оно што настава књижевности тек треба да освоји, то књижевност већ одавно зна. О теми детињства, одрастања и смрти је још 1957. године можда најзбудљивије реченице на српском језику написао Владан Десница у два изузетна приповедна сегмента, два мала „есеја“ у роману *Прољећа Ивана Галеба*:

Детињство је пуно бескраја и бесмртности као увала заплуснута вјетром са пучине. Дјетиња је душа сва саткана од љескања бивствовања и небивствовања, сва натруњена одблесцима вјечнога. Тек много касније схватио сам да је то дјетињско осјећање – тако пуно патње, и тако близу и ништавилу и неуништивости – у ствари било само љескање, и мигољење, и треперење оног силног, грдног, неуништивног осјећаја живота у мени, и оне страховите, неутаживе жудње за њим. Оног осјећаја живота који ме је, макар и неспознат, препознат, макар и прерушен у своју супротност, у игру потитравања с ништавилком, у жеђ самоуништења, кроз читав живот витлао и пратио (Desnica, 1960: 55–56).

Негдје дубоко запретана у дјетињем бићу лежи једна ћелија у којој тиња бесмртност. А одмах до ње, у непосредном сусједству, друга ћелија у којој дријема смрт. Оне живе у добрим сусједским односима. И наизмјенице се јављају, огласују се из дубине – наша вјечита попудбина и наши стални сапутници, од почетка до краја. Њихов наизмјенични двојев јесте предиво нашег живота (Desnica, 1960: 53).

Тај сусрет дечје бесмртности и неуништивног осјећаја вечности са пролазношћу и нестајањем, то треперење светлости и сенке у младоме бићу, тај хладан дах у облачном дану који дете не може да препозна, али га осећа – можда је онај тренутак у којем треба да ступи књижевност да детету помогне, да објективизује оно што осећа, и то је највећи разлог што обрађујемо ову тему.

У свету се последњих деценија више писало о дечјем поимању смрти, али не толико у настави књижевности.² Осврнућемо се укратко на нека

2 Владимир Вукомановић Растегорац објавио је текст „Цртани филм и смрт: могућности интерпретације филма *Сачекај, молим те* Јелизавете Скворцове“ у часопису *Иновације у настави*, четвртог броју за 2015. годину. Текст је у првом делу пресек неких од ових питања, а у другом је анализа конкретног цртаног филма (Vukomanović Rastegoras, 2015: 102–113). Потом је, пошто је истовремено и млад пес-

од досадашњих истраживања која су од значаја за нашу тему. Од средине шездесетих, а посебно од седамдесетих година прошлог века смрт је постала прихватљивија тема у научним радовима, и то наводе Алис Лазар и Џудит Торни Пурта када говоре о развоју схватања супконцепата смрти код мале деце. У истраживању овог проблема аутори су се суочавали са различитим препрекама. Разговор о смрти са децом не наилази на првом месту на одобравање одраслих. Тако су многи истраживачи имали управо проблем са родитељима који не дозвољавају да се са њиховим дететом воде разговори о овој теми. На пример, за истраживања из 1980. и 1985. године проучаваоци су добили сагласност од непуних 25% родитеља. Затим, деца на различите начине примају и реагују на смрт животиња и људи, а такође испитаници (предшколска и млађа школска деца) не само да много више доживљавају већ и много више разумеју него што речима могу да искажу. То су биле различите препреке са којима су се истраживачи сусретали. Ипак, у тим истраживањима показано је да деца овог узраста у већини и доста јасно схватају да смрт постоји и да она представља престанак живота, и различитих виталних функција (више у: Lazar & Torney Purta, 1991: 1321–1333). На основу овога можемо рећи да су деца способна да проговоре о смрти неког књижевног јунака, на пример, те да став да она смрт не могу да поимају не може бити разлог бежања од ове теме. Када нешто јасно постоји у тексту, није ли већи проблем о томе не проговорити и не изазивати то веће недоумице код читалаца него што би изазвао разговор о одређеној теми, па макар он био површан, макар тема била тек дотакнута? Ако у наставним програмима за основну школу имамо већи број дела која у себе укључују овај мотив или је он пак основни, онда смо дужни да се пре или касније с њим у тумачењу суочимо.

Али, од свих ових питања, недоумица, проблема који захтевају можда један интердисциплинарни, објавио *Бајку о Смрти* – поему за децу, која је била конкретни подстицај за наше бављење овом темом.

циплинарни скуп – усмеримо пажњу на садашњу ситуацију у основношколској настави књижевности.

Приступ теми

Књижевност за децу, и, посебно, лектира у разредној настави по дефиницији простори су оптимизма и срећног краја. Различите тешкоће у доживљајима јунака народне и уметничке књижевности, осим што су у функцији саме приче, имају и снажну васпитно-образовну улогу: да јунаке књижевних дела, а са њима и њихове читаоце, подстичу на истрајност у борби за правду и упорност у савладавању препрека. Међутим, ни књижевност за децу, ни школска лектира нису лишени текстова у којима су снажно дати мотиви суровости, пролазности и смрти. У раду се полази од одабраних дела из програма и читанки за млађи основношколски узраст, као и од оних која могу бити укључена у предвиђене програмске изборе. Међу бројним примерима, како из програма, тако и оним који могу бити заступљени у програму, одабрали смо три, по нашем мишљењу, парадигматична: „Врабац и ласте“ Лава Толстоја, *Мој дека је био шрешиња* Анђеле Нанети, „Успаванка за моју баку“ и „Деда на последњем путу“ Драгомира Ђорђевића. С једне стране, она припадају различитим жанровима, а са друге, њихов статус у настави је битно различит. Толстојева прича дата је у целини и у раду смо у вези са њом пажњу посветили преваходно методичкој апаратури у читанкама. Роман Анђеле Нанети се у читанкама, природно, доноси у одломцима и овде је наше истраживање морало да буде усмерено, како на природу унетих одломака, тако и на апаратуру која их прати. Песме Драгомира Ђорђевића су у значајном броју унете у изборне делове читанки, али не и ове две, о којима је реч. Оне се овде сагледавају као добар пример како књижевност за децу може без еуфемизама да пева о смрти, а да буде сасвим у скла-

ду са узрастом и хоризонтом очекивања младих читалаца. Циљ рада јесте испитивање њиховог тематско-мотивског склопа, начина представљања у методичкој апаратури, као и могућих значења која се таквим представљањем нуде младим читаоцима. Заступљеност оваквих текстова у настави значајна је, како из ужих, књижевних, тако и из ширих (образовних, развојно-психолошких, антрополошких) разлога, јер ученике суочавају са проблемима на које ће нужно наићи у своме одрастању.

Проучавајући све акредитоване читанке за млађе разреде основне школе за школску 2016/2017. годину, утврдили смо да постоје два основна начина да се тема смрти ублажи или заобиђе. Први се тиче представљања уметничког текста у уџбенику, то јест начина како је дат: у целини, као оригиналан или делимично измењен. Ако је реч о најдужем делу у прози, бирају се они одломци који нису у вези са темом смрти (на пример, из романа *Бела Грива* у четвртом разреду), из дужих прича се издвајају пасуси са овим мотивом или се прича нагло прекида и, на известан начин, фалсификује. Тако да се ученицима уместо једног трагичнијег момента даје срећан крај.³ Други начин тиче се обраде текста, када уместо маказа и техника монтаже, на дело ступа методичка апаратура са уопштавајућим и *издејављујућим* питањима.

I

У читанкама за други разред налази се програмом задата Толстојева прича „Врабац и ласте“. У њој врабац заузима ластино гнездо. Ласта у помоћ зове своје пријатеље и, пошто уљез

3 На пример, бајка Оскара Вајлда „Себични џин“ (обавезни програмом задати текст у читанкама за трећи разред) у две читанке од осам акредитованих (Креативни центар и Нови Логос) завршава се када џин прихвата децу и заволи њихову игру у својој башти, те сруши зид који ју је ограђивао – значи, негде на половини текста. У пет је крај бајке измењен изостављањем хришћанских мотива, док само једна читанка (Завод за уџбенике) доноси оригиналну причу.

одбија да гнездо напусти, оне га сурово (или што бисмо модерним речником рекли *ирейзера-ном ујошредом силе*) кажњавају. Казна је заиста окрутна и не доноси ни осветницима ништа, јер губе и свој дом. Оне га блатом зазидају унутар гнезда и тако врапца осуде на гушење и смрт: „У почетку се врапцу видео врат, затим само глава, затим кљунић, а онда се више ништа није видело; ласте су га зазидале, одлетеле и цвркућући стале да круже око куће“ (Žeželj Ralić, 2016: 64). Ту Толстојева прича стаје. Нисмо сигурни какву је тачно поуку велики руски писац хтео да нам саопшти и да ли би се она тицала и симболичке врапца у руској (словенској) култури или постојања неког конкретнег повода за ову причу. Тим пре јер је у руској традицији симболика врапца и ласте одређеније и контрастније наглашена него у нашој.⁴ Међутим, за наше ученике то не може бити од значаја, они се суочавају са *самим* текстом.

Методичка апаратура у читанкама полази од утисака о причи, а затим се од ученика захтева да поједине делове само репродукују. Уколико се тражи мишљење ученика, оно се обично тиче врапчевог поступка или пак питања упућују на медијацију, на решавање конфликта. Ни у једној читанци нема питања које јасно указује на то да су ласте оставиле зазиданог врапца да угине; да су га и усмртиле, а и дом изгубиле. Уколико и постоји захтев да деца промисле и о поступку ласта, онда се користе уопштавајући термини и тражи се мишљење ученика „о свему што се десило у причи“. Тако се у једној читанци у завршном делу апаратуре доноси став да је борба за

4 „Врабац не ужива поштовање и доживљава се као *нечистија ишшица*. Према народним легендама, врабац је својим цвркутањем одао Христа прогонитељима (Харковска губернија), крештећи 'жив! жив!', док је Божија Мајка скривала младенца Христа (Украјина). Када је Христос разапињан врабац је доносио ексеру (Русија, Малопољска, Краковско војводство, Воља Баторска данашње Кроснеско војводство, Дукља). [...] Сви Словени у поштоване, чисте и свете птице убрајају и ласту. Ласта и голуб – то су птице које Бог воли (Русија)“ (Gura, 2005: 438, 462).

опстанак у природи сурова, а казну на коју се очигледно мисли аутор именују као *све ово*:

- Писац Лав Толстој, који је све ово посматрао, није на крају ништа објашњавао. Чији поступак ти не одобраваш? Зашто?
- Препричај причу тако као да си и ти све ово посматрао (посматрала). На крају напиши шта мислиш о свему (Јовановић, 2011: 65).

Привлачи пажњу налог којим се тражи учениково опредељење: „Чији поступак ти не одобраваш?“ Ток читаве апаратуре води ка томе да ученик не треба да одобри врапчев поступак.⁵ У појединим читанкама је оваква тежња аутора експлицитно дата и не оставља ученицима нимало простора за размишљање:

Ласте су радне и одане, верне своје дому. И кад негде одлете, увек се враћају у своје гнездо. У овој причи неко је хтео, као готован, без рада, да дође до дома, да се усели у туђу кућу, да је отме. Тога, нажалост, има понекад и међу људима.

Кад више нису могле да уђу у своје гнездо, ласте су се окупиле, договориле и осветиле врапцу – уљезу (који је безобразно заузео њихову кућу) (Simović, 2008: 50).

Наравно да велики писац и велики мислилац образовања Лав Толстој није ову причу написао да би илустровао борбу птица или животиња уопште у природи, већ да би нешто битно рекао о људима. Нажалост, обрада текста у читанкама по правилу то заобилази и тексту прилази као да је илустрација за одговарајућу лекцију из предмета Свет око нас. О тој његовој битној причи о умирању и суровој одмазди важно је добро водити разговор са ученицима, а свакако да и методичка апаратура која текст прати онда има важну улогу. Међусобна условљеност немоћног тела зазиданог врапца, са једне стране, и

веселог лета и цвркута ластва, са друге, треба да буде непосредније присутна у питањима.

Ако за тренутак од мотива смрти дођемо до ширег књижевног контекста који је увек ту (увек је присутан, незаобилазан) и када га непосредно не именујемо, ова прича је погодна да укаже на једно важно својство књижевности: она нам не даје експлицитне и једнозначне поуке, не нуди готова решења, па чак ни јасна опредељења, већ шири поље нашег разумевања и снажи нашу упитаност.

Да ли је рано да на овакав начин приступимо овој конкретној причи и књижевности уопште? За децу можда и јесте (прича о врапцу и ластвама била би прикладнија за децу четвртог разреда), али за методичка разматрања није. Чак смо можда и закаснили.

II

У последње време осавремењени су наставни програми за основну школу делима модерног сензибилитета домаћих и страних писаца, од Михаела Ендеа до Реја Бредберија и од Владимира Андрића до Горана Петровића. Овим модерно писаним делима битно се обликује књижевни сензибилитет, али и ученичка осећајност уопште, а самом читању књижевних дела даје се онај смисао који је веома прецизно у својој књизи *Историја читања* описао Алберто Мангел:

Па ипак, у сваком случају, читалац је онај ко чита смисао; читалац је онај ко придаје или признаје извесну могућу читљивост неком предмету, месту или догађају; читалац је онај ко мора да припише значење систему знакова и да га потом одгонета. Сви ми читамо сами себи и свет око нас како бисмо сагледали шта смо и где смо. Читамо да бисмо разумели, или почели да разумевамо. Не можемо без читања. Читање је готово као и дисање, наша суштинска функција (Mangel, 2005: 17).

Не сећам се да сам се икада осећао усамљено; у ствари, у ретким приликама када сам сретао

⁵ Свакако да су увек могући и другачији одговори ученика, што ми у потпуности не можемо предвидети. За нас је овде битна тежња уџбеника, оно што је јасно исказано у читанци, а на размишљања ученика наравно да утичу и други разлози.

другу децу налазио сам да су њихове игре и њихови разговори много мање занимљиви од пустоловина и дијалога које сам читао у мојим књигама. Психолог Џејмс Хилман тврди да су они који су у детињству читали приче, или су им други читали, „у бољем стању и имају боље изгледе од оних које су касније морали уводити у приче... Рано сусретање са животом, већ је неки видик о животу.“ Према Хилману, та прва читања постају „нешто у чему се живи и што је проживљено, начин на који душа проналази саму себе у животу.“ Због тога сам се тим читањима увек изнова враћао и још увек се враћам (Mangel, 2005: 21).

Међу таквим књигама у периоду основне школе посебно место заузима роман *Мој дека је био шрешња*, у којем су из угла дечака Тони-на дати односи карактеристични готово за сваку савремену породицу, а тако ретко присутни у савременој књижевности за децу. У дечјем погледу, готово истоветном приповедачевој тачки гледишта, укрштени су породична сагласја и неразумевања, расправе оца и мајке, разлике између очевих и мајчаних родитеља, мотиви сенилности, менталне поремећености и лудила. Посебну вредност романа чини стил приповедања Анђеле Нанети, који ове теме повезује и приближава младом читаоцу, чинећи их лакше прихватљивим.

У делу *Мој дека је био шрешња*, живахним стилем, једноставно и нарацијом у првом лицу, са танком веном хумора, списатељица је у стању да на нежан начин представи дечју мисао, која има у себи метафизичку суштину која доводи у питање смисао живота и одлучујуће и најважније догађаје тог живота.

Преко њеног начина писања, суштинског и лаганог, младалачког и свежег, рафинираног и елаборираног, деца и млади читаоци могу открити чари и шарм многих аспеката људске душе и постојања. Она пажљиво бира речи, тражи необичне комбинације, са циљем да понуди оригиналне слике, способне да отворе просторе и светове који шире и обогаћују

машту (Picherle, 2004: 45-46; прев. Персида Лазаревић ди Ђакомо).

У основи романа јесте однос унука и деде изграђен кроз низ суптилних смисаоних линија, које битно утичу на дечаково разумевање света и његово одрастање: од односа према природи до права на изражавање слободне воље. Дечак од деде и свесно и несвесно упија систем вредности и једно неконвенционално, али дубоко разумевање света и људске природе. Тако посматрано, дедина смрт би за дечака могла да буде ненадокнадив губитак, али се она у роману доноси као снажан подстицај за дечаково сазревање. Ауторка брижљиво гради мотив дечкине смрти, не заобилазећи његове промене у понашању изазване деменцијом, као и касније физичко нестајање, чак и опис одела у којем ће бити сахрањен. Ништа не промиче дечаковом оку. Занимљиво је да он интуитивно одбија да присуствује декином нестајању (не посећује га у болници када се сасвим променио, не иде му на сахрану) и да га се таквог касније сећа: „Често сам мислио на деку, али на деку од раније, не на оног болесног. На тог нисам желео да мислим...“ (Naneti, 2010: 104). Дечака су заувек грејале дечкине речи, које су и поента романа: „Докле год те неко воли, не можеш да умреш“ (Naneti, 2010: 52), као и одбрана дечкине трешње, која је заправо одбрана унуковог породичног стабла.

Мотив смрти у овом роману није дат у свој својој суровости, као трагичан прекид, већ управо супротно, као важан моменат у појединачном и породичном континуитету: дечакова свест о нужности борбе за вредности, помирење оца и мајке, рођење сестре...

За нас је посебно занимљиво како је овакав мотив смрти дат у читанкама за шести разред.⁶ У свим анализираним читанкама дати су

6 Анализовано је осам читанки одобрених у школској 2016/2017: Милка Андрић (Завод за уџбенике), Јелена Журинић (Едука), Симеон Маринковић и Славица Марковић (Креативни центар), Маријана Милошевић (Завод за уџбенике) Зорица Несторовић и Златко Грушановић (Клет), На-

одломци из овог романа, иако то није било обавезно. Одломци су узети из првог („Дека Отавијано“), трећег („Башта“) и/или последњег, осмог, поглавља („Трешња“). Карактеристично је да ниједан аутор читанке није посегао за шестим или седмим поглављем („Кућа без боја“, односно „Фотографије“), у којима су дати декина болест, губљење разума и смрт.⁷ Не можемо замерити ауторима што су се определили за нека друга поглавља, али сматрамо да ова два управо пружају читав низ подстицаја који би били драгоцени за дечје разумевање мотива смрти и његове природе у књижевности за децу. Можемо из њих издвојити бар неколико места која се могу понудити ученицима за анализу на часу, а разговор о њима у контексту романа, као и у контексту теме нестајања и смрти, могао би да буде веома садржајан:

Тако је дека отишао у кућу без боја и одатле се више није вратио. Кад сам дошао из школе, затекао сам тату и маму који су изгледали као на погребу, и Алфонсину, саму, на тераси.

- Разумео си, Тонино, зар не? Деки је ових последњих дана било врло лоше... - тата ме је сместио крај себе. - Није могао више да буде са нама, а није могао да оде ни у своју кућу...

- Где сте га одвели?

- У једну болницу, тамо ће га лечити.

- А кад ће се вратити?

Нико ми није одговорио.

[...]

Од тада више нисам хтео да идем деки у посету.

[...]

- Дивљаци! - рекла је мама када је чиновник отишао. - Окомили се на сиротог старца!

Била је толико љута да се није ни сетила да је дека умро!

[...]

таша Станковић Шошо (Клет), Наташа Станковић Шошо и Бошко Сувајдић (Нови Логос), Александра Црногорац (БИГЗ).

⁷ О избору одломака у читанкама и о самом роману *Мој дека је био трешња* видети: Marinković, 2016: 214–224.

Често сам мислио на деку, али на деку од раније, не на оног болесног. На тог нисам желео да мислим...

[...]

- Ма шта то причаш?! Зар и ти почињеш да размишљаш као други? Дека није ни луд, ни зао, само је болестан. Овде унутра. - Дотакла је груди, а ја се сетих чувеног трна. - Разболео се због самоће када је бака умрла, јер ју је волео. Стари су као деца, не могу да остану сами, потребни су једни другима.

[...]

Тог јутра сам послао деки један супер цртеж Алфонсине и њеног мужа Ореста, мама се управо вратила кући и били смо у башти да уберемо салату, када су телефонирали из болнице да јаве да је дека умро. Мама није могла да поверује. Рекла је:

- Па малопре сам га видеа! Било му је добро! Ни ја нисам хтео у то да поверујем и рекао сам мами да је то сигурно нека од дединих шала. Али мама је вртела главом.

[...]

Мама је очајавала и ја сам схватио да је дека заиста умро, али нисам осетио никакав бол.

[...]

Мама је касније припремала одело за деку, исто оно које је носио на свом венчању и обукао за њену свадбу.

И бака Линда је тражила да јој за сахрану спреме хаљину на цветиће с мамине свадбе.

[...]

На сахрану нисам хтео да идем, остао сам код куће са Емилијем и припремао свадбену корпу за Ореста и Алфонсину (Naneti, 2010: 99, 100, 102, 104, 105, 109, 109, 110, 111).

У методичкој апаратури у читанкама питања углавном коректно прате смисао одабраних одломака.⁸ Будући да се у њима готово не помиње декина смрт, питања и задаци на њу не

⁸ Чак и кад су добро одабрана места из једног романа, показује се да је неопходно да се роман прочита у целини. Одломак у читанци има оправдање једино ако је увод у читање целог дела или је издвојен ради наглашенијег тумачења на часу, али у контексту целог романа који су ученици већ прочитали. Ништа не може да замени домаћу лектуру ако хоћемо да негујемо склоност ка читању код ученика.

могу бити ни усмерени. Међутим, чини се да је било неопходно да се у апаратури ученици упуте у сиже романа и тиме на чињеницу да дека у једном тренутку умире, зато што је она важна за разумевање романа у целини, али и боље разумевање одабраних одломака. Дечаково разумевање природе (ослушкивање и читање њених ноћних звукова затворених очију), а поготово његова страсна одбрана трешње, нису до краја разумљиви младом читаоцу уколико не примећује снажно дедино присуство у дечаковој свести. Дечак, на пример, не би на хладноћи могао да издржи неколико сати на дрвету да дека и након смрти није био уз њега.

Роман Анђеле Нанети нам можда боље него било какве теоријске и методичке расправе показује зашто је важно са децом проговорити о смрти и зашто овај мотив не би требало заобилазити у настави књижевности.

III

Песника Драгомира Ђорђевића нема у наставним програмима за млађи узраст (иако би већ одавно требало да га има), али га зато има у читанкама, захваљујући допунским текстовима. У овим изборима, који су се последњих година мењали и ширили, нема песама „Деда на последњем путу“ и „Успаванка за моју баку“, које су од значаја за нашу тему. У њима Ђорђевић проговара о смрти најстаријих чланова породице, без патетике и прикривених именована. Обе песме, што је карактеристично за Ђорђевићеву поезију у целини, уважавајући дечје емоције и приступајући им отворено, баве се *шешком* и *озбиљном* темом, а при томе ни тоном ни приступом не излазе из оквира књижевности за децу.⁹

9 Певајући о различитим проблемима у дечијем одрастању (као што то чини у песмама „Ја сам био срећно дете“, „Еј како бих“, „Нигде реда нигде мира“ већ заступљеним у читанкама за млађи школски узраст) Ђорђевић користи кратак стих, изражену риму и весело тон који великим делом поништавају трагичност у његовој поезији, не лишавајући је песничке поучности. Његова поезија је истовремено ве-

Обе песме испеване су у осмерцима, са цезуром после четвртог слога, у катренима са класичном, укрштеном римом. Кратки, на извештајан начин полетни стихови у супротности су са озбиљном и меланхоличном темом песама и тим поступком је Драгомир Ђорђевић потиснуо патетичан тон. На младог читаоца најпре делује ритам песама и, готово истовремено, тема, што битно усмерава његово читање и тражи додатни напор или, бар, додатну емоцију. Због тога је читање ових Ђорђевићевих песама, а што је карактеристично за његову поезију, изузетно сложено и није *линеарно*, већ *сирално*: млади читалац започиње читање као и већину дечјих песама које је раније читао, да би тек на крају схватио, тачније речено – осетио, да су ове песме сличне другима, а опет и да представљају снажан искорак у односу на њих.

Већ у првој строфи песме „Деда на последњем путу“ (Ђорђевић, 1998: 94-95) директно се именује смрт: „Прилази ми брат од стрица / и шапуће УМРО ДЕДА.“ Чак је основна информација написана великим словима. Ако запажање није превише слободно, могли бисмо рећи да графичка организација текста подсећа на читуљу. Али, што је и логично, није у питању песма о смрти деде, већ о унуковом доживљају те смрти. Он је дат у широком асоцијативном луку, онако како се можда и збива у свести младог бића. Са једне стране, дете зна да деда има доста година, неупоредиво више од њега („Седамдесет није мало / Ја се мучим још са осмом“), а са друге, осећа велику празнину за свим оним дединим улогама у свом животу (причање прича, уздржавање од грдње, прављење змаја, пажљиво слушање и чување тајни, неко коме се унук може пожалити на друге...). Битан је и још један моменат, који је по много чему у основи песме, а исказан

лика похвала животу у свој његовој укупности, што показује и завршна строфа песме „Чаплин“, још једне одабране од аутора уџбеника: „Јер живот је један / И када је горак, / Као што од смеха / До суза је корак“ (више у: Јанићијевић, 2010: 271-286).

је на крају треће и шесте, завршне, строфе („Све је мога па зар није / могао још неку“). У овим стиховима, с једне стране, стоји дечје осећање дедине свемоћи, а са друге, увиђање да је њој дошао крај. У складу са Ђорђевићевом поетиком, ово сазнање је дато као благоупитно (Ђорђевић у обе песме не користи знаке интерпункције), као да је деда отишао готово добровољно – што је опет начин да се избегне патетика. Карактеристично је да у овом примеру сусрећемо једино метричко одступање у песми: први од наведених стихова је осмерац, а други шестерац. Као да се прекидом у стиху (попут антологијског примера у песми „Кад млидијих умрети“ Бранка Радичевића) сугерише коначни нестанак. Нема сумње да је Ђорђевић на више начина могао да претвори овај шестерац у осмерац, али га је оставио као својеврстан метричко-семантички сигнал.

Све што је речено о претходној песми важи и за „Успаванку за моју баку“ (Ђорђевић, 2009: 83–84). Доживљај смрти блиске особе и овде је основна тема песме. У светлости губитка, све оно што му је претходно сметало (опомене за прање руку, грдња због опаснијих игара, заједнички одлазак у парк), унуку сада недостаје. Његовом пажљивом погледу не може да промакне ни очева патња, ни мајчино ћутање, ни сопствена усамљеност. У односу на претходну песму мало је померена дететова тачка гледишта, тачније речено, степен уверености у коначност губитка. У овој песми те коначности у први мах нема:

А можда ме само лажу
Да те дуго неће бити
Јер не смеју да ми кажу
Да се нећеш ни вратити

До потпуне свести о коначности дете стиже захваљујући не ономе што му сада говоре родитељи, већ претходним разговорима са баком („Причали смо и рекла си / да ће једном да те нема // Зато и знам да је тако“).

Драгомир Ђорђевић у овој песми користи неке од истрошених форми и израза дечје поезије: другарство између старијих и млађих, „пар из снова“ и слично, да би им овде дао ново, свеже значење: пред неумољивим и коначним губитком особе уз коју се расте – ови изрази се пуне емоцијом и смислом. Ту су да нас подсети да истрошеност не долази од честе употребе већ од празног певања.

Посебну пажњу треба обратити и на наслове песама. Иако се у песмама смрт не прикрива, у њима је читавим низом песничких поступака (од којих су неки само поменути) указано на сложеност и суптилност дечјег доживљаја неумитног губитка блиских особа. (Наравно да песник бира онај моменат који је трагичан, али који дете може да поднесе: смрт деке и баке, а не смрт родитеља.) Насловним одређењима *на њо-следњем њуиу* и *успаванка* постиже се семантичка напетост између синтагми карактеристичних за (дечју) књижевност и садржаја који оне покривају.

Аутори читанки у којима би се евентуално нашле ове песме не би смели у методичкој апаратури да занемаре њихова најбитнија својства (од којих су овде тек нека поменути): требало би најпре поћи од читалачког доживљаја, потом испоштовати начин читања ове поезије, а затим се од усредсређености на наслове и анализом стихова полако приближавати њиховом смислу. Ове песме су прилика да се у разговор уведу и ученичка искуства и дилеме. Природа анализованих дела, њихов отворен говор, избегавање патетике, емпатија коју носе – могу бити лековити у ученичком одрастању и сазревању.

Закључак

Смрт у књижевности за децу, а самим тим и у настави књижевности, јесте тема која се не може избећи. Савремени писци само су отвореније и у складу са својом поетиком проговори-

ли о овој теми: усмеравали су и појачавали светлост управо у оном тренутку у којем су је класични писци гасили или барем затамњивали.

Можда се на самом крају овога рада ваља присетити чувене Андрићеве приповетке „Аска и вук“, понајвише због двоструког именовања онога што је млада јунакиња преживела. Иако се тумачење ове приповетке превасходно усмеравало на уметност, она је, у истој мери, и прича о Аскином сусрету са смрћу. Андрић је знао, и то се јасно види на крају приче, да је смрт у књижевности за децу *долесна* тема ако истовремено није похвала постојању и додатни разлог за радост живљења, баш као и код примера у овоме раду — Анђеле Ханети и Драгомира Ђорђевића.

Када је своје трауматично искуство игре и заваравача вука Андрићева јунакиња преточила у балет, критичари су га одмах назвали „игра са смрћу“, а за њу је увек био само „игра за живот“. Не избегавајући ову, још увек условно говорећи табу тему, настава књижевности иде истим путем. Суочавајући младе читаоце са нестајањем, неопходно је да настава (од избора текстова, преко методичке апаратуре у читанкама, до рада на часу) буде таква да, не скривајући свој поглед пред оним о чему говори, слави живот и јача, како написа Владан Десница, *децини осећај бескраја и бесмртности* с почетка овог рада.

Извори

- Andrić, M. (2011). *Čitanka za šesti razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Arandelović, J. M. (2011). *Čitanka za 4. razred osnovne škole*. Beograd: BIGZ.
- Crnogorac, S. (2015). *Čitanka za šesti razred osnovne škole*. Beograd: BIGZ.
- Cvetković, B. M., Cvetković, S., Živanović, T., Plavšić, M. i Prvulović, B. (2011). *Vodeno ogledalo, čitanka za treći razred osnovne škole*. Beograd: Eduka.
- Ćuk, M. (2009). *Čitanka za treći razred osnovne škole*. Beograd: Nova škola.
- Ćuk, M., Petrović Perić, V. (2009). *Srećni dani, čitanka za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Nova škola.
- Ćuk, M., Petrović Perić, V. (2012). *Svet mašte i znanja, čitanka za četvrti razred osnovne škole sa osnovnim pojmovima iz književnosti, gramatike i pravopisa*. Beograd: Nova škola.
- Đorđević, D. (1998). *Mi imamo maštu*. Beograd: Verzalpress.
- Đorđević, D. (2009). *Nije lako biti dete*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Ilić, B. (2008). *Čarolija čitanja, čitanka za treći razred osnovne škole*. Požega: Epoha.
- Joksimović, S. (2015). *Moja čitanka, čitanka za drugi razred osnovne škole sa pojmovima iz književnosti*. Beograd: Inovacija Joksimović.
- Jovanović, S. (2011). *Čitanka za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Juzbašić, M., Trkulja, N. (2008). *Čitanka za drugi razred osnovne škole*. Beograd: BIGZ.
- Manojlović, M., Babunović, S. (2016). *Čitanka za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Eduka.
- Marinković, S., Marković, S. (2012). *Čitanka za četvrti razred osnovne škole*. Beograd: Kreativni centar.
- Marinković, S., Marković, S. (2016). *Čitanka za treći razred osnovne škole*. Beograd: Kreativni centar.
- Marinković, S., Marković, S. (2015). *Čitanka za šesti razred osnovne škole*. Beograd: Kreativni centar.
- Marinković, S., Marinković, Lj., Marković, S. (2016). *Čitanka za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Kreativni centar.

- Milatović, V. (2015). *Čitanka za treći razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Milošević, M. (2016). *Čitanka za šesti razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Nestorović, Z., Grušanović, Z. (2016). *Korak, čitanka za šesti razred osnovne škole*. Beograd: Klett.
- Opačić Nikolić, Z., Pantović, D. (2007). *Priča bez kraja, čitanka za četvrti razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Simović, R. (2008). *Vesela godina, čitanka za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Epoha.
- Stanković Šošo, N. (2016). *Maštarija reči, čitanka za šesti razred osnovne škole*. Beograd: Klett.
- Stanković Šošo, N., Suvajdžić, B. (2017). *Umetnost reči, čitanka za šesti razred osnovne škole*. Beograd: Novi Logos.
- Stanković Šošo, N., Čabrić, S. (2016). *Beskrajne reči, čitanka za četvrti razred osnovne škole*. Beograd: Novi Logos.
- Stanković Šošo, N., Kostić, M. (2016). *U svetu reči, čitanka za treći razred osnovne škole*. Beograd: Novi Logos.
- Stanković Šošo, N., Kostić, M. (2016). *Uz reči rastemo, čitanka za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Novi Logos.
- Šojić, V., Kasapović, M. (2011). *Čitanka za treći razred osnovne škole*. Beograd: BIGZ.
- Todorov, N., Cvetković, S., Plavšić, M. (2016). *Trešnja u cvetu, čitanka za četvrti razred osnovne škole*. Beograd: Eduka.
- Trnavac, M. (2008). *Kuća u razredu, čitanka za četvrti razred osnovne škole*. Požega: Epoha.
- Naneti, A. (2010). *Moj deka je bio trešnja*. Beograd: Kreativni centar.
- Žeželj Ralić, R. (2016). *Maša i Raša, Carstvo reči, čitanka za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Klett.
- Žeželj Ralić, R. (2016). *Maša i Raša, Reka reči, čitanka za treći razred osnovne škole*. Beograd: Klett.
- Žeželj Ralić, R. (2016). *Maša i Raša, Reči čarobnice, čitanka za četvrti razred osnovne škole*. Beograd: Klett.
- Žurić, J. (2014). *Čeznem da ti kažem, čitanka za šesti razred osnovne škole*. Beograd: Eduka.

Литература

- Andrić, I. (1985). Aska i vuk. U: *Deca* (80–91). Beograd: Nolit, Prosveta i Zavod za udžbenike.
- Desnica, V. (1960). *Proljeća Ivana Galeba*. Beograd: Nolit.
- Gura, A. (2005). *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*. Beograd: Brimo, Logos, Aleksandrija.
- Janićijević, V. (2010). Pohvala normalnosti ili poezija Dragomira Đorđevića u razrednoj nastavi. *Savremena književnost za decu u nauci i nastavi*. 10, 271–286.
- Lazar, A. & Torney Purta, J. (1991). The Development of the Subconcepts of Death and Dying in Young Children: A Short-Term Longitudinal Study. *Child Development*. 62 (6), 1321–1333.
- Mangel, A. (2005). *Istorija čitanja*. Novi Sad: Svetovi.
- Picherle, S. B. (2004). L'opera di Angela Nanetti la magia della parola. In: „*Fare FORM@ZIONE*“, n. 1. *Scoprire il fascino dell'esistenza attraverso la magia della parola* (37–48). Pontedera: Edizioni del Cerro.
- Vukomanović Rastegorac, V. (2015). Crtani film i smrt: mogućnosti interpretacije filma *Sačekaj, molim te Jelizavete Skvorcove*. *Inovacije u nastavi*. 28 (4), 102–113. Beograd: Učiteljski fakultet.

Summary

Literature for children, particularly the reading lists in the lower grades of primary school, are, by definition, the space where optimism and happy endings prevail. Various difficulties encountered by the main characters in the folk and fine literature are not only a functional part of the story, but they also have a strong educational purpose: to encourage the heroes in the story, and the readers, to persevere in their fight for justice and the overcoming of the obstacles. However, there are still many texts in the literature for children and in the school reading lists in which cruelty and the motifs of transience and death are strongly depicted and exploited. The paper begins with a selection of literary works included in the curricula and the collections of literary texts for the lower grades of primary school, as well as the ones that can be included in the literature curricula (e.g. "The Sparrow and the Swallows" by Leo Tolstoy, "My Grandpa Was a Cherry Tree" by Angela Nanetti, "The Grandfather on His Last Journey" and "A Lullaby for My Grandmother" by Dragomir Đorđević). The goal of the paper is to analyse the motifs of death in these works and to look at their possible meanings to young readers. The inclusion of these texts in the literature instruction is significant both for literature-specific reasons and in a broader sense (educational, developmental, anthropological reasons), because students become familiar with problems they will inevitably encounter when they become adults.

Keywords: literature instruction, methodology of literature instruction, curricula, school reading list, reader, methodological apparatus, motif of death.